

Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi

The Importance Of Interversional Account In The Sciences Of The Qur'an

MAHMUT SÖNMEZ*

Geliş ve Kabul Tarihi: 01.04.2020/08.05.2020

Öz: Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme yöntemleri diye nitelendirilen Kur'ân İlimlerinin önemli konularından birisi de “Münâsebetü'l-Kur'ân” ilmidir. Birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki anlamına gelen münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, âyet ve sûreler arasındaki eşsiz âhenk ve uyumu ortaya koyarak âyetlerin kendi siyak ve sibakı içerisinde en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olan bir ilimdir. Bu çalışmada “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet” konusunun bir alt başlığı olan, “Âyetler Arası Münâsebet” konusu ele alınıp işlenecektir. Münâsebet kavramının anlamı başta olmak üzere, bu ilmin tarihçesi ve önemi hakkında bilgiler verilecek; âyetler arasındaki tenasübü tesbit etmeğe katkı sağlayan; *Tanzir*, *Mudadde*, *İstidrâd*, *Uslûbü'l-Hakim*, *Tahallus*, *İntikal*, *Hüsnu'l-Matlab* ve *İhtiras* gibi “Münâsebet Çeşitleri” örnekle açıklanacaktır. Bunun yanında âyetleri oluşturan harf ve kelimeler arasındaki akıl almaz ahenk ve uyum gösterilmek suretiyle Kur'ân'ın asla bir beşer sözü olamayacağı bu mevzu ile de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kur'ân İlimleri, Âyet ve Münâsebet.

Abstract: One of the important subjects of the Quranic Sciences, which are described as the methods of understanding and interpreting the Quran, is the knowledge of "Relationship Quran". The meaning of the meaning of the meaning and the relationship between the words and sentences that follow each other, or the relationship and relationship between successive events, It is a science that helps to understand the verses in their own politics and religion by

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mahmutsonmez25@hotmail.com , Orcid Number: 0000-0002-1709-327X

revealing the unique harmony and harmony between verses and surahs. In this study, the subject of "Inter-verse Interpretation", which is a sub-title of "Interpretation Between Verses and Surah", will be discussed. Information about the history and importance of this science, especially the meaning of the concept of relevance, will be given; contributing to the determination of tenasubes between verses; "Exclusivity Types" such as Tanzir, Mudadde, İstidrâd, Uslûbü'l-Hakîm, Tahallus, İntikal, Hüsnü'l-Matlab and İhtiras will be explained with examples. In addition to this, it will be demonstrated that the Qur'an can never have a word by showing the inconceivable harmony and harmony between the letters and words that make up the verses.

Keywords: Tafsir, Quran, Quranic Studies, Verse and Relationship.

Giriş

Fesahat ve belağatın zirvesinde olan Kur'ân'ın nazım ve tertibindeki ahenk ve üstünlük, âyet ve sûreleri arasındaki tenasüb ve insicam, lafızlarının ihtiva ettiği manalardaki şümül ve tutarlılık, nazil olduğu andan itibaren muhatapların dikkatlerini cezbetmiş ve onları kendisine hayran bırakmıştır. Onun kendine ait edebi tarzı, beşerin alışık olmuş olduğu şiir ve nesirden farklı olduğu gibi, ihtiva etmiş olduğu konular açısından da, özgün bir mahiyet arz etmiştir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) en büyük ve ebedi mucizesi olan Kur'ân-ı Kerim, Arapların şiir ve edebiyatta zirvede olduğu bir dönemde gönderilmiştir. Onun Allah kelamı olduğunu kabul etmeyenlere karşı, "...siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin"¹ diyerek meydan okumuş, onların bu noktada acizliklerini ortaya koymasıyla mu'cize olduğunu isbat etmiş ve zamanın edip, şair ve hatiplerini, "Yemin ederim ki, Muhammed'in söyledikleri, kesinlikle şiir ve kasideye benzemiyor. Okuduğu âyetlerde ayrı bir tatlılık, ayrı bir berraklık var. Kur'ân, sözlerin en güzeli, en şifalıdır. O'nun üstünde, başka bir söz olamaz. Her söz, O'nun yanında sönük kalır"² demeye mecbur etmiştir. Kur'ân'ın i'cazı pek çok yönlerde görülmektedir. Onun mu'cize oluşu, dil ve üslubundaki fesahat ve belağatın eşsizliğine, nazmındaki ahenk ve insicamına, manasındaki zenginliğine, ihtiva ettiği muhtelif ilimlere ve bu yönleriyle benzerinin getirilemeyeşine dayanmaktadır. Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisi de "te'lifi/dizilişi" olmuştur ki, bu konu "Kur'ân'ı Tefsir Etme Yöntemleri" diye isimlendirilen Kur'ân İlimleri içerisinde, dirâyet yöntemiyle Kur'ân'ı yorumlamağa çalışan müfessirlerin dikkatini çekmiş ve eserlerinde "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet" konusuna değinmişlerdir. Bu şekilde âyetlerin tefsirinde dakik ve ince manaların ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.

Bu çalışmada, tefsir usulünde ayrı bir konu olarak ele alınan ve bazı müfessirlerin önem atfettiği "âyetler arasındaki münâsebet ve insicam" üzerinde durulacaktır. Münâsebet ilminin lügat, ıstılah anlamları, bu ilmin tarihçesi ve münâsebeti tesbit etmedeki genel kaideler verilecek ve

¹ Bakara, 2/23

² Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul: 1398/1978, I, 117.

Kur'ân âyetlerinden örneklerle konunun anlaşılması sağlanacaktır. Bütün bunlar ile Kur'ân'dan gereği gibi istifade edilebilmesi, âyet ve sûrelerin şamil olduğu esasların kavranılabilmesi ve onların birbirleriyle olan irtibatlarının bilinmesinin gerekli olduğu ortaya konulacaktır.

1. Tenasüb Kavramının Genel Tanımı ve Önemi

Tenasüb İlmi, (Münasebatü'l-Kur'ân'dan daha umumi olarak) kelimelerin tertibindeki (birbiri ardına dizilişindeki) hikmeti bildiren bir ilim olarak tarif edilmiştir.³ Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi ise, Kur'ân âyetlerinin tertibindeki hikmeti bildiren ilim diye tanımlanmıştır.⁴ Tenasüb ilminin konusu; kelime ve cümlelerin yan yana dizilişindeki münâsebeti gösterirken, Münasebatü'l-Kur'ân İlminin konusu sadece âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicamın tesbit edilmesi olarak kabul edilmiştir. Bu farklı tarif ve konular, münâsebet ilminin, münâsebetü'l-Kur'ân'dan daha şümullü bir mana ifade ettiğini göstermektedir. Bu cümleden olarak münâsebet; Kur'ân söz konusu olduğunda, sûrenin öncesiyle sonrası arasında ilgi kurmak olarak anlaşılırken, âyetler söz konusu olduğunda ise her âyetin öncesi ve sonrasıyla bağlantı kurmak akla gelmektedir.⁵

Münâsebetü'l-Kur'ân konusunda önemli müfessirlerinden olan Bikaî bu ilmin değer ve önemini belirtirken; nahiv ilminde beyan'ın yeri ne ise tefsir ilminde de tenasübün ifade ettiği mananın aynı olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Münasebatü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûrelerinin tertibindeki hikmeti anlatan bir ilimdir. Bu ilim, manaların duruma uygunluğunu araştıran belağatın gayesidir. Zira kelamın güzelliklerinin anlaşılması sûrenin maksadının bilinmesine bağlıdır ki: belağattan istenen de budur. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in bütün cümlelerinin maksadının bilinmesini ifade eder. İşte bu sebeple bu ilim, çok büyük bir değer taşımaktadır. Nahiv ilmine göre beyan ilminin durumu ne ise, tefsir ilmine göre de Münasebatü'l-Kur'ân ilminin durumu aynıdır."⁶

³ Bikaî, Burhanuddin b. Ömer, *Nazmu'd-Düer fi Tenasübi'l-Ayâti ve's-Süver*, Haydarabat: 1966-1979, I, 5.

⁴ Bikaî, *Nazmu'd-Düer*, I, 6.

⁵ Müslim, Mustafa, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, Trc. Salih Özer, Ankara: Fecr Yayınları, 1993, s. 88.

⁶ Bikaî, *Nazmu'd-Düer*, I, 6.

1. 1. *Tenasüb*'ün Lügat Manası

Tenasüb, n-s-b kökünün tefaul babına aktarılmış bir mastardır. Bu mastarın aslı olan neseb kelimesi, sözlük olarak soy, yakınlık ve akrabalık anlamlarına gelmektedir.⁷ Münâsebet ise, yine aynı kök fiilinin müfaâle kalıbına aktarılmasından türemiş bir mastardır. Lügat anlamı ise, neseb kelimesinde olduğu gibi soy, yakınlık ve akrabalık manalarına gelmektedir. *فلان يناسب فلانا* denildiği zaman "*falanca falana yakın oldu ve benzedi*" manası kastedilmiş olur.⁸

Lügat manası itibariyle "soy, yakınlık, akrabalık" anlamlarına gelen neseb kelimesi, İbn Sikkit'e göre ise, sadece baba tarafından olan akrabalık değil, baba ve anne yönünden akrabalık manasına da gelir.⁹ Bu açıklamalardan neseb kelimesinin aidiyet manası taşıdığı anlaşılmaktadır. Yani, çocuğun soyunun, nesebinin babaya mı yoksa anneye mi ait olduğu bu sayede bilinebilmektedir. Bu anlamdan hareketle nesebin sadece bir soya bağlılık değil, aynı zamanda bir beldeye veya bir sanata mensubiyet manalarına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁰ Münâsebet mastarının türetildiği "ne-se-be" fiili; "*Ona nisbetinde ortak oldu, yani aynı nesebden geldi*" demektir.¹¹ Yine bu babdan türeyen "nesib" de yakın akraba anlamına gelir. Tenasüb ve Münâsebet mastarlarının türetildiği "neseb" kökünün hakiki manası olan soy, akrabalık ve yakınlık gibi isimlerin ortak yönü, birbirlerine benzerlik arzetmeleri ve birçok şeyde ortak olmalarıdır. Aynı soydan gelen insanların maddi ve manevi birçok şeyleri ortaktır veya birbirine çok benzemektedir. Mesela, dilleri, renkleri, gelenek, görenek ve değer yargıları, çoğu zaman dinleri de ortaktır. Fiziki özellikleri bakımından da birbirlerine çok benzemektedirler. İşte bu ortak yönlerden hareketle mecazi olarak münâsebet kelimesine

⁷İbn Zübeyir, Ebu Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnati, *el-Burhan fi Tertibi Suveri'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Şabanî), 1410/1990, s. 71; Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1391/1971, I, 35; Zebidi, Muhibbüddin Ebul Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cü'l-Arus*, Mısır: 1306/1888, I, 483; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: 1410/1990, I, 755; Suyutî, 1398/1978, I, 139; Sa'idi, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Mısır: ts. s. 28; Müslim, Mustafa, s. 88; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: 1983, s. 204; Sofuoğlu, Mehmet; *Tefsire Giriş*, İstanbul: 1981, s. 112; Kara, Necati, *Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, YÜÜF Yay., Van, 1995, s. 212.

⁸İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 755; Yılmaz, Mehmet Faik, "*Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*", DİB Yay., 2009, s. 10.

⁹Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹⁰İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 755; Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹¹İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 756.

müşâkele/benzerlik ve *mükârebe/yakınlık* manaları da yüklenmiştir.¹²

1. 2. *Tenasübün İstilahî Manası*

Kelam'da münâsebet denilince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir. Bu irtibat ve alaka nedeniyledir ki söze nasıl başlanmışsa sonunun da ona uygun bitmesi gerekmektedir. Bundan dolayı tenasübü İbn Ebü'l-İsba' (654/1256) "Mütekellimin başlamış olduğu sözü mana olarak yine ona uygun bir sözle tamamlamasıdır"¹³ diye tarif etmiştir. Taftazanî de edebî bir kelamda bulunan tenâsüb sanatını, "fer'î bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir hususiyetten dolayı, manaları arasında bir ilgi bulunan kelimelerin aynı ifadede toplanması"¹⁴ diye tanımlamıştır. Diğer yandan Bedreddin Zerkeşi (v.794/1397) tenasübün akli bir mesele olduğunu ifade ederek; "Münasebat, akılla ilgili bir şeydir. Akla arzedildiği zaman akıl onu kabul eder"¹⁵ demek suretiyle akıl ve muhakemenin önemine dikkat çekmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Münâsebetü'l-Kur'ân veya tenasüb ilmine bakılınca genel olarak Kur'ân âyetlerinin ve sûrelerin kendi aralarındaki uyum ve ahenk veya âyetlerin sûrenin geneliyle olan irtibatı veya âyetlerin içermiş olduğu kelimelerin birbirleriyle olan bütünlüklerinin ele alınıp incelenmesi akla gelmektedir.

1. 3. *Siyak ve Sibak Kavramları*

"S-v-k" fiilinden türemiş bir mastar olan siyak lügatte, "deveyi ve koyun gibi hayvanları bir yerden bir yere peş peşe sevk edip sürmek,¹⁶ kadına mihrini vermek ve tevdi etmek"¹⁷ manalarına gelmektedir. Bunun yanında kişinin sekerat-ı mevt haline düşmesi ve ruhun çekilip alınması anlamına da gelmektedir ki;¹⁸ bu durum da insanın yeni bir âleme sevk edilmesini ve ruhun bedenden ayrılışını ifade etmektedir.¹⁹

¹²İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I,755; Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹³Yılmaz, s. 10.

¹⁴Tahanevî, Muhammed Ali el-Faruki, *Kitabu Keşşafı İstalahi'l-Fünun*, Tahran: 1967, II, 1366-1367.

¹⁵Zerkeşi, *Burhan*, 1,40.

¹⁶İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu'l Mekayisi'l-Lüğa*, Mısır: 1969, III,117.

¹⁷Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul: 1304/1897, III, 897.

¹⁸İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 166.

¹⁹Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah*, Kahire, 1982, IV, 1499.

İstılahta ise, “sözün gelişi,²⁰ üslubu, tarzı ve ifade şekli”²¹ diye tarif edilmiştir. “s-b-k” fiilinden türemiş bir masdar olan sibak ise; “yarışta, savaşta, İslam’a girmede vs. her şeyin ilk öncüsü olmak,²² bir şeyin geçmişi, üst tarafı, başlangıcı, bağ ve bağlantı”²³ anlamlarına gelmektedir. Siyak, sibaktan daha umumidir. Sibak, sözün öncesi anlamında kullanılmıştır.²⁴ Klasik literatürde siyak kavramı sadece siyak ve sibak kavramlarıyla anlatılmamıştır. Bu anlamı ifade eden başka terimler de kullanılmıştır. Bunlar; karine, nazm, nesik, tertib, te’lif, makam, hal ve mukteza’l-hal kavramlarıdır. Bunların bir kısmı kelamın mesakını/maksadını anlamaya yardım eden, hitabın bizzat kendisinde var olan lafzî unsurlar veya karinelerdir. Diğer bir kısmı ise, hitabı, muhatabı kuşatan hal ve durumlarıdır.²⁵

Siyak ve *Sibak* beraberce bir terim olarak kullanıldığında ise; “Sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı,²⁶ sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadeden hâsıl olan mana”²⁷ diye tarif edilmektedir. Bu terimin bir diğer tanımı ise şöyledir; “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünüdür.”²⁸

1. 4. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Önemi

Kur'ân-ı Kerim, 23 yıl devam eden bir vahiy süreci içerisinde, farklı zaman ve çeşitli sebeplere binaen nazil olmasına rağmen âyet ve sûreler arasında son derece mükemmel bir ahenk ve insicam mevcuttur. Şayet âyetin içinde geçen bir kelime yerinden kaldırılıp, aynı anlamı ifade eden başka bir kelime, onun yerine kullanılacak olsa; kelamın ya lafzında ya da manasında bir değişiklik meydana gelecek, bu da âyetin ahenk ve insicamını bozacaktır. Bu yönü ile Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, doğrudan Kur'ân'ın i'caz yönüne bakmaktadır.²⁹ Âyet ve sûreler arasındaki birbirinden koparılamayacak kadar mükemmel olan ahenk ve insicam,

²⁰Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: 1993, s. 959.

²¹Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: 1317, s. 754.

²²İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 151.

²³Samî, *Kamus-ı Türki*, s. 704.

²⁴Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul: 1992, s. 630.

²⁵Yunus Ekin, *Ebussuud Tefsirinde Siyakın Yeri*, Akademi Yayınları, İzmir: 2012, s. 59.

²⁶Samî, s. 704; Develioğlu, s. 959; Doğan, s. 706

²⁷Yeğin, s. 630.

²⁸Türkçe Sözlük, T.D.K., I, 129.

²⁹Sofuoğlu, s. 112.

onun ebedi bir mucize olduğunun da delilidir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de geçen terkiplere benzer terkipler yapmak beşer takatinin fevkinde dir.

Âyetlerin mana ve tefsirine vakıf olma noktasında sebab-i nüzûlü bilmenin rolü ne kadar etkin ise, âyetlerdeki ince manayı kavramak ve en güzel biçimde tevil etmek hususunda münâsebet ilmini bilmenin rolü de öyledir.³⁰ Bu yüzden müfessirler, âyetlerin tefsirine, bazen sebab-i nüzûlü, bazen münâsebet vechini zikretmekle başlamışlardır. Kelamın düzgünlüğünü göstermek münâsebet vechini belirtmeye bağlı olduğu zaman önce münâsebeti, bilmenin, sebab-i nüzûlü bilmeye bağlı olduğu yerde ise evvela sebab-i nüzûlü zikretmişlerdir. Bu önemine binaen Bikaî münâsebet ilmini, belağatın sırlarından sayarak “Nahiv ilmüne nisbetle meanî ve beyân ilminin durumu ne ise, tefsir ilminde de münâsebet ilminin durumu aynıdır”³¹ demek suretiyle bu gerçeği dile getirmiş ve münâsebet ilmini, Kur'ân'ın terki ve tertib yönündeki i'câzını ortaya çıkararak bir ilim olarak görmüştür. Ebubekir İbnü'l Arabî (543/1148): “Kur'ân âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibidir” demek suretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir. Fahreddin Râzî; “Kur'ân'ın lafızlarının fesahati, manalarının şerefi bakımından nasıl mu'ciz ise yani mucize ise; tertip ve âyetlerin dizilişi de öyledir. Kur'ân'ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir”³² demek suretiyle bu ilme verdiği önemi göstermiştir. Ayrıca “Kur'ân'ın inceliklerinin çoğu, lafızların birbirine bağlanması ve âyetlerin sıralanışına yerleştirilmiştir”³³ sözüyle de dikkatleri bu ilme çekmek istemiştir.

Zerkeşî ise *el-Burhan* isimli eserinde bu konu hakkında geçmiş müfessirlerin münâsebet ilmine pek önem vermediklerini dile getirerek bunu şöyle ifade etmiştir: “Âyetler arasındaki münâsebeti bilmenin faydası kelamın bazı cüzleri ile diğerleri arasındaki irtibatı ortaya çıkarmaktır. Bu irtibat taşları birbirine kenetlenmiş sağlam bir bina görüntüsü verir. Bu pek ince tarafları olan bir iş olduğundan geçmiş müfessirle-

³⁰Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: 1411/1990, s. 97.

³¹Bikâî, *Nazmü'd-Dürrer*, I. 6.

³²Zerkeşî, I. 36.

³³Razî, Fahruddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut: 1402/1981, X, 140.

rin çoğu buna ihtimam göstermemişlerdir.”³⁴ Kafiyece (v. 879/1474) de, “manevî ve lafzî güzelliklerle sözü güzelleştirme yönünü bilme” yi,³⁵ tefsirin muhtaç olduğu ilimlerden biri olarak kabul etmekle, bediî ilminden sayılan tenâsüb ilminin Kur'ân ilimleri arasında seçkin ve vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Subhi Salih de “Kur'ân'ın latif ve parlak yönlerinin birçoğunun, bu ilimde saklı olduğunu belirtmiş ve ahkâm ve hukuk kaidelerinin büyük bir bölümünün de yine bu ilmin ışığında açıklanabileceğine dikkatleri çekmiştir.³⁶

Merhum Hamdi Yazır da, Kur'ân'ı anlamada, ona yaklaşım noktalarını birkaç esas üzerine bina ederek tertip şekilleriyle siyâk sibâk üzerinde düşünmeyi en önemli şartlardan biri olarak kabul etmiş³⁷ ve bu konuda şunları ifade etmiştir: “Kur'ân'da, sûrelerden harflere kadar, bütün cüzleri arasında bazen açık ve bazen kapalı, lafzî veya manevî birçok yönden tam bir uyum ve edebî bir düzen vardır ve bu hemen hemen bütün ilimleri, sanatları yakından ilgilendirir. Bu ilimlerin en başta geleni Nahiv (Arap Dilbilgisi) ve Belagat (sözü yerinde söyleme sanatı) ilimleridir. Kur'ân'ın nazmında, cümlenin yapısı, sözün öncesiyle ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum (mutabakat), sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delalet, iktiza... gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir. İşte bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder.”³⁸ Ö. Nasuhi Bilmen, kelâmın siyâkına, âyetin öncesi ve sonrasıyla olan irtibatına bakmaksızın, müfessirin kendi felsefî ve tasavvufî anlayışına göre âyetleri yorumlamasına itibar edilemeyeceğini söylemiş;³⁹ siyâk sibâk bütünlüğünden kopuk bir şekilde yapılan hatalı izahların Kur'ân'a dayandırılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰

2. Münâsebet İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin varlığından ilk defa bahse-

³⁴ Zerkeşi, I, 131-132.

³⁵ Kafiyece, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitabü't-Teysir fi Kavâidü'l-İlmi't-Tefsir*, Nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: AÜİFY. (tsz.), 2. Bsk. s. 52.

³⁶ Subhi Salih, s. 151.

³⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, I, 122-123

³⁸ Yazır, I, 50-51.

³⁹ Bilmen, I, 156.

⁴⁰ Krş. Albayrak. Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1993, 2. Bsk. s. 46.

den müfessir Ebu Abdillah b. Muhammed Ziyad Ebubekir en-Nisaburî'dir. (v. 324/936) Edebiyat ve şeriat bilgini olan Nisaburî, taleberine tefsir dersi verirken her hangi bir âyet okunduğunda, “bu âyet niçin şunun yanına konulmuş? Bu sûrenin şu sûreden sonra getirilmesinin sebebi hikmeti nedir?” şeklinde sorular sorarak âyet ve sûreler arasındaki alakayı tesbit etmeğe gayret sarfetmiştir. Ayrıca Bağdat'taki âlimleri, bu ilme gereken önemi vermedikleri için de kınamıştır.⁴¹

Nisaburî'nin o dönemde Münasebatü'l-Kur'ân'dan bahsetmesi, âyet ve sûreler arasındaki ilişkiyi bulma noktasında fikri bir gayret yürütmesi, tefsir ilmi açısından çok önemli bir gelişmedir. Zira dirâyet tefsirinin telifine yeni başlanıldığı o dönemde, Nisaburî'nin daha sonra bu tefsirin önemli konularından olacak olan, münâsebet ilmi üzerinde akıl yürütmesi elbette çok önemli bir aşamadır. Aradan iki asır geçtikten, sonra, âyetler arasındaki münâsebet üzerinde duran, *Ahkamu'l-Kur'ân* sahibi, Fakih Ebu Bekr İbnü'l-Arabi (v. 543/1148) olmuştur. İbnü'l-Arabi, münâsebet ilmiyle ilgili olarak “*Kur'ân âyetlerinin birbirleri ile irtibatı o kadar sağlamdır ki; bütün Kur'ân, lafızlarının dizilişi, manalarının yeknesaklığı ile tek bir kelime gibidir. Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara sûresinin münâsebeti ile ilgili eser meydana getirdi. Sonra Allah, bizim bu konuya eğilmemizi nasip etti. Fakat ilgi göstereni bulamadık, halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine telifi bırakıp, neticeyi Allah'a havale ettik*”⁴² demek suretiyle bu ilmin değer ve kıymetinin anlaşılmadığından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Abdulkahir el-Cürcani (v. 471) ile sistemleşen belağat ilminin, diğer bir ifade ile meanî ve beyan ilminin tefsir ilmine kazandırıldığı ve Kur'ân âyetlerine tatbik edildiği ilk ve en mükemmel belağî tefsir, Zemahşerî'nin (v. 538/1144) “el-Keşşaf” adlı eseridir. Zemahşerî tefsirinde âyetler arasındaki münâsebeti ilk defa tefsirine taşıyan müfessirdir. Âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin tefsirde yer alışı ve öncakilere nazaran daha geniş biçimde işlenişi *Mefatihü'l-Gayb* adlı eserinde, Fahrud-

⁴¹Zerkeşi, *Burhan*, I, 66; Bikaî, *Nazmü'd-Dürer*, I,7; Suyutî, *İtkan*, III, 272; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s. 9-11; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 122.

⁴²Zerkeşi, *Burhan*, I, 66; Suyutî, *İtkan*, III, 272.

din Râzî (606/1209) ile başlamıştır.⁴³ Daha sonra, Harallı adıyla tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (638/1240) ve Muhammed b. Abdullah el-Mursî (v. 655/1247) gibi Endülüs âlimleri tefsirlerinde âyet ve sûreler arasındaki münâsebete daha çok yer vermişler, kendilerinden sonraki eserlere kaynak olacak bilgiler sunmuşlardır.⁴⁴

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti geniş biçimde ele alan, tefsirinde bu konuyu kendinden önceki ve sonraki müfessirlere nazaran daha ciddi ve titizlikle işleyen, müfessir, Burhanuddin Bikai' (v. 885/1480) olmuştur.⁴⁵ Bikai, *Nazmü'd-dürer fi Tenasübi'l-Âyat ve's-Suver* adlı tefsirinde bütün sûreler ve âyetler arasında manaya dayalı irtibatlar kurduğu gibi âyetleri oluşturan cümleler, hatta kelimeler arasında da münâsebetler bulunduğunu göstermeye çalışmıştır.⁴⁶ Müstakil bir kitap halinde kaleme alınan son eser, Celaluddin Suyutî' nin (v. 911/1505) *Esraru't-Tenzil* adlı eseridir. Daha sonra dirâyet tefsiri müfessirlerinden Ebu Hayyan, (v. 745/1344) *Bahru'l-Muhit*' inde, Beydavi (v. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*' inde, Ebussuûd Efendi (v. 982/1574), *İrşadu Akli's-Selim* adlı tefsirinde, Alusi (v.1270/1853), *Ruhu'l-Maani* isimli eserinde, Reşid Rıza *Tefsiru'l-Menar*'ında ve Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'ân Dili* isimli tefsirinde, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusunu ele almışlar ve Kur'ân âyetlerini bu doğrultuda yorumlamışlardır.⁴⁷

3. Münâsebeti Bulmada Külli Kaideler

Her ilim dalının kendine has usul ve kaideleri o ilmin en doğru ve pratik bir şekilde anlaşılmasında son derece önem arzettiğinden, münâsebet ilminin, *Münâsebetü'l-Kur'ân* sahasına aktarılmasında bir kısım kaidelerin bulunması da tabiidir. Âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti bulmanın bazı esasları, usûl âlimleri tarafından tesbit edilmiş, bu esaslar dâhilinde hareket edilerek, ilahi kelamın birbiriyle olan münâsebeti gösterilmiştir. Şunu hemen ifade edelim ki, tesbit edilen bu kaidelere rağmen, bazı müstesnalar yüzünden âyet ve sûreler arasında irtibat kurmak pek kolay olmamıştır. Bu konuda Bikai'nin, "*Bazı âyetler*

⁴³Suyutî, *el-İtkan*, II, 108-109.

⁴⁴Kara, *el-Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, 218.

⁴⁵Süyütî, *el-İtkan*, I I, 108-111.

⁴⁶Kara, *el-Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, 238-280.

⁴⁷Yılmaz, s. 39-93.

var ki aralarındaki münâsebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm⁴⁸ demesi ve yine müfessir Fahreddin Râzî'nin, Kur'ân'ın nazmında dürülü hikmetleri ve gizli sırları ancak mütehasıs olanların bulabileceğini belirtmesi⁴⁹, bu meselenin önemini ve zorluğunu ifade etmesi açısından anlamlıdır.

Bilindiği gibi Kur'ân vahyi diğer ilahi kitaplardan farklı olarak, yirmi üç seneye yakın bir sürede, ayrı ayrı zamanlarda, bazı kısa sûreler hariç, âyet âyet veya birkaç âyetten müteşekkil gruplar halinde devam etmiştir. Nazil olan âyet veya âyetlerin hangi sürede, hangi âyetten önce veya sonra yer alacağı, bizzat Yüce Allah tarafından, vahyin muhatabı olan Hz. Muhammed'e (SAV) bildirilmiştir. Cumhurun ittifak ettiği görüş budur. Tefsir ilminde âyetlerin böyle bir tertiple sûrelerde yer almasına, tevkîfî adı verilmiştir.⁵⁰ Sûrelerin birbiri ardına Mushaf'ta yer alışı, yani tertibi konusunda, âyetlerin tertibinde olduğu gibi ittifak sağlanamamıştır. İleri sürülen görüşlerin ağırlığı, sûrelerin de tevkîfî olarak tertib edildiği noktasında toplanmaktadır.⁵¹ Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet ve irtibatın tesbit edilmesi ise, *tevkîfî* bir durum olmadığından bu ilim, dirâyet tefsiriyle beraber gelişmiş ve müfessirlerin istinbatlarıyla ortaya çıkmıştır.⁵² Bu bakımdan bu konu hakkında söz söyleyecek kişinin belli bir yöntem ve prensipli bir yaklaşımla hareket etmesi gerekmektedir.

Tefsir usulcülere, münâsebetin bilinmesinde, bir âyetin önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığının veya manaca müstakil olup olmadığının araştırılması gerektiğini söylerken sûreler arası münâsebeti tayin etmenin, sûrenin hangi maksatla indiğini bilmeye bağlı olduğunu belirtmişlerdir.⁵³ Bikai, her sûre ve âyet arasındaki münâsebetin açıkça ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek umumi esasları birkaç başlık altında sıralamıştır. Ona göre, sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde dinleyenin merakını

⁴⁸ Bikai, *Nazmu'd-Düer*, 1, 15.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, V, 120.

⁵⁰ İsmail Cerrahoglu, *Tefsir Usulü*, s. 53.

⁵¹ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 73-74.

⁵² Mennau'l-Kattan, s. 97; Zerkeşi, I, 15; Subhi Salih, s. 155.

⁵³ Zerkeşi, I, 37; Suyutî, *İtkan*, II, 977; Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: 1409/1988, I, 80.

dikkate almak, belağatın gerektirdiği hususlara önem vermek,⁵⁴ *Münâsebatü'l-Kur'ân*'i doğru tesbitte dikkate alınması gereken hususlardır. Benzer hususların münâsebetini tesbitte tavsiyelerde bulunan Ömer Nasuhi Bilmen, bunlara ilave olarak muhitin ve zamanın icaplarına, muhatapların psikolojik durumlarına muttali olmanın lüzumu üzerinde durmuştur.⁵⁵ Müellif Muhammed Draz'ın bu mesele üzerinde söylediklerini de bunlara eklersek, özellikle aynı sûredeki bütünlük ve insicamı tesbit açısından bu esasların araştırmacıya son derece kolaylık temin edeceğini söylemek mümkündür. Draz bu hususta şöyle der: *"Kur'ân'daki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (ana fikrini) bulup ortaya koymalıdır. Araştırmacı, sûrenin belli başlı kısımlarını ve maksatlarını tesbit ederek, sûre hakkında genel bir fikir sahibi olmadan, kısımlar arasında bulunan mevzii bağları bulmaya çalışmamalıdır. Ayrıca sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ve sûrenin üzerine bina edildiği külli nizama dikkat teksif etmek mecburiyetindedir."*⁵⁶ Böylece sûreye hakim olan külli nizamdan sarf-ı nazarla, sadece iki-üç meseleye yönelen, dar bir daireye kapanmak suretiyle münâsebet kurmak isteyenlerin karşı karşıya kalacakları hata anlaşılabilir. Bu da birçok durumda sahibini maksadından uzaklaştırabilir ve nazımdaki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.⁵⁷

Öte yandan sûrenin ismine dikkat edilip bundan muradın ne olduğunun bilinmesi de münâsebetin kolay bulunmasında yardımcı olabilecek bir başka unsurdur. Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (ana hedefinin) tercümanı olduğu için⁵⁸ bu, aralarında münâsebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkânı sağlar. Aynı zamanda münâsebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır⁵⁹ hem de kabul görür.⁶⁰ Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken

⁵⁴ Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 17.

⁵⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: 1973, I, 122.

⁵⁶ Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, (Trc. Suat Yıldırım), Işık Yayınları, İzmir: 1994, s. 190-194.

⁵⁷ Draz, s. 190-191.

⁵⁸ Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 18.

⁵⁹ Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul: 1995, s. 33.

⁶⁰ Mennaü'l-Kattan, s. 97.

de siyak ve sibakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.⁶¹ Böylece Kur'ân'ın icazındaki zevkin, belağâtındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi münâsebetle bir anlam kazandırır.⁶²

Münâsebet bazen açık olabildiği gibi bazen de gizlidir.⁶³ Peş peşe gelen âyetler muhtelif sebeplere ve birbiriyle ilgisiz meselelere dair ise aralarında açık bir tenasübün olduğu söylenemez.⁶⁴ Müfessirleri en çok zorlayan ve belki de münâsebet konusuna girmelerine engel teşkil eden asıl nokta burasıdır. Bu yüzden müfessirlerin büyük bir kısmı, ilahi kelamın bu yönüne girmekten mümkün merteye uzak kalmışlardır. Bu zorluk, az sayıdaki kısa sûreler hariç diğer sûrelerde, Kur'ân'ın kendine has özelliği olan, sayıları yerine göre değişen âyet gruplarının meydana getirdiği farklı hüküm ve konuların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Belli bir konuyu işleyen âyetlerden diğerine geçişte, aralarında bir bağ kurmada karşılaşılan güçlükleri bilip bizzat yaşamış, tefsirini yazarken bazı âyetler üzerinde aylarca düşünme ihtiyacı duyduğunu belirtmiş, kurduğu münâsebeti bazı ilim erbabına gösterdiği zaman, kendisine şifa talebinde bulunarak yaptığı hizmetin zorluğunu kabul etmişlerdir.⁶⁵

4. Tenasüb Çeşitleri

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet ilmi ile ilgilenen müfessirler tenasübü, manada ve lafızda olmak üzere iki kısımda ele almış ve özellikle mana münâsebeti üzerinde durmuşlardır.⁶⁶ “Kelamın siyakının, yani sonrasının, mana yönünden başlangıcına uygun düşmesine mana münâsebeti; vezinli ve kafiyeleli veya sadece vezinli lafızlarla kelamın son bulmasına da lafız münâsebeti diye açıklamışlardır.”⁶⁷ Vezin ve kafiye uygunluğu olan lafzî münâsebetle “*Tam Münâsebet*”, sadece vezin uygunluğu olan lafzi münâsebetle ise “*Nakıs Münâsebet*” derken fasih ke-

⁶¹ Dihlevî, Şah Velîyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Fevzü'l-Kebir fi Usulî't-Tefsir*, Beyrut: 1407/1987, s. 116.

⁶² Mennaü'l-Kattan, s. 97.

⁶³ İbn Ebi'l-İsbi' s. 346; Suyutî, *el-İtkan*, II, 137.

⁶⁴ Subhi Salih, s. 152.

⁶⁵ Bikai, *Nazmü'd-Dürrer*, 1413/1992, Kahire, I, 14-15.

⁶⁶ Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum: 1977, s. 259.

⁶⁷ Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî, *el-Küllîyyat*, nşr: Adnan Derviş, Beyrut: 1412/1992, s. 866.

lamda nakıs münâsebetin daha çok kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerim'in bedi' ilmi ile ilgili yönünü araştıran İbn Ebü'l-İsba' (v. 654/1256); manevi münâsebeti, "Mütekellimin başlamış olduğu kelamını, mana olarak yine ona uygun münasip bir söz ile tamamlamasıdır" diye tarif etmiştir.

Müfessir Fahreddin Râzî de tefsirinde, mana münâsebetini esas alarak konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Şari'-i Hâkim'e göre, lafız manaya tabidir" Başka bir ifadesinde; "lafız mananın kalıbıdır. Mana ise lafzın kalbi ve ruhudur. Bunun içindir ki kalb varken kalıba bakılmaz."⁶⁹ Bu ifade ile müfessir, manaya öncelik vererek lafzı, manaya ulaşmada bir basamak kabul etmenin gerekliliğine işaret etmek istemiştir.

Kur'ân'ın bölümleri arasında "âyetler ve sûreler arasında münâsebet" mevzuu iki ana başlık altında incelenmiştir. Âyetler arasındaki münâsebet de kendi arasında; âyetin ifadeleri arasındaki münâsebet, âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet ve âyetler arasındaki münâsebet olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Biz bu çalışmamızda sûreler arasındaki münâsebeti mevzu ile ilgili eserlere havale ederek asıl çalışmamız olan "âyetler arasındaki münâsebet" konusu üzerinde ortaya konulmuş tenasüb çeşitleri üzerinde durup, bu hususun Kur'ân İlimleri açısından önemine dikkat çekeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim'de birbirini takip eden âyetler arasındaki irtibat bazen çok açık ve net bir şekilde görülür. Bu âyetler birbirlerinin manasını tamamlayıcı mahiyettedir. Mesela ikinci âyet, birincinin *te'kidî*, *tefsirî*, *tahsisî* veya *tafsilî* olabileceği gibi, ikinci birinciden *bedel*, *atf-ı beyan* vs. de olabilir. Bu durumda âyetler arasında başka bir münâsebet aramaya ihtiyaç duyulmaz. Fakat bazı âyetler vardır ki aralarındaki tenasüb açık ve net bir şekilde görülmeyebilir. Mesela bir sûrede; itikat, amel, ahlak, vaaz, temsil, va'd, vaid gibi birçok konu yer alabilmektedir. İşte bu âyetler arasındaki münâsebeti tesbit edebilmek için bir takım manevi bağ ve alakalara ihtiyaç duyulur ki; bu alakalar, "sebeb-müsebbeb, illet-ma'lul... gibi zihnî alakalarla tesbit edilebileceği gibi tenasüb çeşitleri

⁶⁸İbn Ebu'l-İsba', s. 145,149.

⁶⁹Razî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 105.

olarak bilinen tanzir, istitrad, tahallüs ve mudadde gibi münâsebet çeşitleri ile de kurulabilir.⁷⁰ Müfessir, büyük bir ustalık ve incelikle bu durumu tespit ederek münâsebet kurabilir. Zikredilen bu kaideler, âyetler arasında münâsebet kurmak isteyen müfessire kolaylık sağlasa da, bu durum her hâlükârda kesinlik ifade etmeyebilir.

4.1.Âyetin Kendinden Önceki ve Sonraki Âyetlerle Münâsebet Çeşitleri

Müfessirlerin Münâsebetü'l-Kur'ân hakkında en fazla söz söyledikleri alan, âyetlerin mâkabli ve mâba'diyle olan münâsebeti sahasında olmuştur. Bunda, âyetlerin tertibinin tevkifi oluşu üzerinde ulemanın ittifak etmesinin büyük etkisi olmuştur.⁷¹ Bu nedenle müfessirlerin görüşlerinin yoğunluk kazandığı noktayı burası oluşturmuştur. Müfessirler âyetlerin mâkabli ve mâba'diyle olan münâsebetlerini, bazı manevi karineler yardımıyla tesbit etmişlerdir. Tenasüb çeşitleri diye de isimlendirilen bu karineler bir hayli çoktur. Ancak bu çalışmada en yaygın ve kullanımı en çok olan münâsebet çeşitlerinden olan; *Tanzir, Mudadde, İstidrad, Uslubü'l-Hâkim, Tahallus, İntikal, Hüsnü'l-Matlab ve İhtiras*⁷² üzerinde durulacaktır.

4. 1. 1. Tanzir التنظير

Tenasüb çeşitlerine tahsis edilmiş edebi bir şekil olan tanzir, iki benzer şeyi birbiri ardınca zikrederek bir meseleyi izah etmek demektir.⁷³ Bu münâsebet tarzı ile muhataba anlatılmak istenen bilginin onun zihnine iyice yerleştirilmesi gaye edinilmiştir. Tenasübün bu şekline Kur'ân'da çokça yer verilmiş ve bununla anlatılmak istenen konu okuyanların gönüllerinde iyice yerleşmesi temin edilmiştir.

Mesela, *“كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ (Onların bu hali,) müminlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir.”*⁷⁴ Bu âyetin, *“أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma*

⁷⁰Suyutî, I, 110; Zerkeşi, 1, 44.

⁷¹İbn Aşûr, I, 81.

⁷² Suyutî, Celaleddin, *Tenasübü'd-Dürer fi Tenasübü's-Suver*, (Thk, Abdulkadir Ahmet Ata), Beyrut, 1406/1986, s. 29.

⁷³ Subhî Salih, *Mebahis*, 1981, s.155. Zerkeşi, 1994, I, 143.

⁷⁴ Enfal, 8/5.

ve *tükenmez bir rızık vardır*⁷⁵ âyetinden sonra getirilmesi, tenasübün bu çeşidine en güzel misal teşkil etmektedir.

Bu âyette ashaptan bazılarının sefer veya savaşa katılma hususunda isteksiz oldukları halde Allah'ın savaşmak üzere Medine'den çıkma emrini Hz. Peygamber yerine getirdiği gibi; onlardan bir kısmının itirazına rağmen, ganimetlerin taksimi konusunda Allah'ın tayin ettiği hususların yerine getirilmesini, Yüce Allah Hazreti Peygamber'e emretmiştir. Âyetin gayesi, savaşa çıkma konusunda isteksiz davranan ashabin, ganimetlerin taksiminde de Hz. Peygamber'e karşı isteksiz olduklarını belirtmektir. Savaş ile nasıl, zafer, nusret, ganimet ve İslam'ın güçlenmesi gibi hayırlı neticeler elde edilmiş ise, ganimetlerin taksimindeki esaslara uymak da aynı hayırlı neticeleri sağlayacaktır. Bu yüzden âyetin manası; ashaba, "nefislerine tabi olmayı bırakıp, kendilerine emredilen hususlara riâyet etmelerini"⁷⁶ bildirmektir. Bu âyetler arasındaki tanzir, yani birbirine benzeyen iki unsurdan biri, ashabin ganimetlerin taksiminde gösterdikleri memnuniyetsizlik; diğeri ise onların Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz davranmalarıdır.

Bu âyetler arasında mevcut olan münâsebet ortaya konulduğunda âyetlerin birbiri arkasında getirilmesinin hikmeti anlaşılmaktadır. Fakat bunlar sathi bir nazarla okunduklarında ise, bu alaka ortaya çıkmadığından dolayı bu dizilişteki maslahat, nakıs fehimplere kapalı kalmaya devam edecektir. Çünkü sûrenin başında ganimetlerin, Allah ve Rasûlüne ait olduğu bildirildikten sonra, müminlerin bazı özellikleri sayılmış, bu vasıfları taşıyanların gerçek müminler olduğu bildirilmiş ve onlar için hazırlanmış nimetler anlatılmıştır. Bu âyetin akabinde ise, kelama bir benzetme edatı ile başlanmış, fakat bu edatla kendisine benzetilen durumun, neye benzetildiği ifade edilmemiştir. Görünüşte birbirleri ile münâsebeti yokmuş gibi zannedilen âyetler arasında, alakayı ortaya çıkarmak için mezkûr münâsebet çeşitlerinden birisi ile akli doyuran bir bağ kurulmuştur. İşte bu âyet ile Yüce Allah, ashabin ganimetlerin taksiminde gösterdikleri memnuniyetsizliği, Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz davranmalarına benzetmiş, müminlerin Allah Rasûlüne itaat etmelerinin kendi menfaatlerine olacağını bildirilmek istenmiştir.

⁷⁵ Enfal, 8/4.

⁷⁶ Suyuti, *İtkan*, II,139; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155.

4. 1. 2. Mudâdde المضادة

Kelime olarak zıtlık ve tezat anlamına gelen mudadde, âyetler arasındaki münâsebeti tesbit etme konusunda geçerli olan genel bir kaidedir. Aralarında aynı doğrultuda bir bağ bulunmayan âyetlerin, birbirleriyle zıt yönlerden irtibatlandırılması olarak ifade edilmiştir.⁷⁷ Kur’ân, muhtelif cinsleri bir araya toplayarak onların çeşitliliğinden bir ahenk, bir vahdet teşkil edecek şekilde, o unsurları bir araya getirmiştir. Bir fen ve sanatta zıtları bir araya toplayarak bir ahenk sağlamak, o fen ve sanatta ince zevkin ve yüksek sanat değerinin mihengi olarak kabul edilmiştir. Zira farklı unsur ve muhtelif renkler arasında uyum sağlamak, aynı unsur ve tek rengin cüzleri arasında uyum temin etmekten daha zordur.⁷⁸ “Her şey zıttı ile bilinir”⁷⁹ kaidesi gereği Kur’ân, bazen zıtları ele alıp onlardaki güzellik ve çirkinlikleri en bariz bir surette göstermiştir.⁸⁰ Cenab-ı Hakk’ın bir âdeti olarak süregelen münâsebetin bu çeşidine, Kur’ân’da fazlaca yer verilmiştir. İmandan sonra küfrün, müjdeden sonra cezanın, cennetten sonra cehennemin, müminlerden sonra müşrik ve kâfirlerin zikredilmesi hep bu kabildendir.

Kur’ân, lafızlarla çizdiği resimlerin uyumunda, “tekabül’l-ezdâdı/zıt anlamlı âyetlerin karşılaştırılmasını” çok ince bir şekilde kullanmıştır.⁸¹ Mesela, Bakara sûresinin, başlangıcında müminler, özellikleri ile tanıtıldıktan sonra kâfirlerin durumunu bildiren şu âyet, mudadde en güzel örnek teşkil etmektedir. Zira bu âyette Cenab-ı Hak kâfirlerin durumlarını şu şekilde beyan etmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Şüphesiz kâfirleri (azab ile) korkutsan da, korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.”⁸²

Görüldüğü gibi âyette kâfirlerin Hz. Peygamber’in daveti karşısındaki halleri anlatılarak, onların her hâlükârda inanmayacakları bildirilmiştir. Bu âyetten önceki ayetlerde müminlerin vasıfları beyan edil-

⁷⁷ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155; Sa’îdî, *Abdulmuteâl*, s. 29.

⁷⁸ Draz, s. 192-193.

⁷⁹ Zerkeşi, I, 49; Suyutî, *İtkan*, II, 979; Râzî, XXI, 244; XXIV, 88; XXVI, 272.

⁸⁰ Draz, s. 193.

⁸¹ Kutub, Seyyid, *Kur’an’da Edebî Tasvir*, Trc. Süleyman Ateş, Ankara: Hilal Yay, 1387/1967, s. 145; Ayrıca bkz. Subhi Salih, s. 155.

⁸² Bakara, 2/6.

dikten sonra, kâfirlerin durumuna geçilerek onlardan bahsedilmesi, iki âyet arasında tam bir zıddiyetin mevcudiyetini gösterir ki, bu münâsebet tarzı mudadde/tezat olarak ifade edilmiştir. Bu edebi sanattan bihaber olan okuyucu, müminlerin özelliklerinden sonra, kâfirlerin durumlarından bahsedilmesine bir anlam veremeyecek, belki de ruh dünyasında Allah Kelamı hakkında mümine yakışmayan düşünceler içerisinde bocalayacaktır.

4. 1. 3. İstidrâd الاستطراد

Bedii sanatlardan olan istidrâd,⁸³ herhangi bir konudan bahsedilirken, bir münâsebet binaen başka bir konuya temas edip, yeniden önceki konuya dönmektir.⁸⁴ Ebu'l Beka (v. 616/1219) bunu bir muharibin (savaşçının) düşmana hile ile kaçış izlemini verdikten sonra tekrar hücumu geçmesi haline benzetmektedir.⁸⁵ Tefsirlerde tenasübün bu tarzı ile ilgili misaller zikredilmiştir.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سُوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu, Allah’ın rahmetinin alametlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi.)”⁸⁶ Tefsirinde âyetler arası münâsebet yere veren Alusi, tenasüb çeşitlerinden istitrâdı ele almış, onunla âyetler arasındaki bağı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu âyetin tefsirinde Zemahşerî ’den iktibas ederek şöyle izah getirmiştir: “Bu âyet, sûrenin 19. ve 22. Âyetlerinde yer alan Hz. Âdem ve Havva’nın avret yerlerinin açılıp, bunları yaprakla örtmelerinden sonra, istidrâd olarak zikredilmiştir. Bu istidrâd, Allah’ın indirdiği elbiseden dolayı şükranda bulunmak, avret mahallinin açık kalmasındaki çirkin ve rezaleti göstermek, bu yerleri örtmenin büyük bir takva derecesi olduğunu bildirmek üzere gelmiştir.”⁸⁷

Bu âyetlerin zikredilmesinden asıl gaye Hz. Âdem (a.s.) ile Hz. Hav-

⁸³Bakillâni, *İ’câzü’l-Kur’ân*, s. 103; Sa’idî, *Abdulmuteâl*, s. 29.

⁸⁴Ibn Ebi’l-İsba’, s. 49; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 981.

⁸⁵Yılmaz, s.17.

⁸⁶Araf, 7/26.

⁸⁷Alusi, *Ruhu’l-Meâni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesâni*, Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut: 4.bsk. 1985, IV, 341.

va validemizin başından geçenleri anlatıp onların nasıl bir yaptırımla karşılaştıklarını ortaya koymak değildir. Bilakis bu âyetlerin bu tertip üzerine gelmesinden asıl amaç insanlara bir mesaj vermektir. O mesaj ise insanoğlunun, asıl düşmanı olan şeytana ve tuzaklarına karşı uyanık olması takva elbisesine bürünmek suretiyle insanlığın atası olan Hz. Âdem (a.s) ile Havva validemizin düşmüş olduğu hataya düşmemeleridir.

4. 1. 4. Uslûbü'l-Hakîm

Konuşan veya soru soran kişiye, söylediği ve sorduğu şeyde, önemli olanı terkettiğini anlatmak ve soru sormasını öğretmek üzere kendisine gerekli olanı bildirmektir.⁸⁸ Bakara Sûresindeki şu âyet Uslûbü'l-Hakîm sanatına en güzel bir misal teşkil etmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا
وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür". Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz."⁸⁹

Bu âyette insanların, Hz. Peygamber'e hilallerin mahiyetini sormamaları, bunun yerine hilallerin ne hikmete binaen yaratıldığını sormaları gerektiği bildirilmiştir. Onların asıl sorup öğrenecekleri şeyin, hilallerin zamanı bildiren şeyler olduğu belirtilmiştir. Yine âyette, evlere arkalarından değil kapılarından girilmesi hususunun söz konusu edilmesine gelince, Araplar hac ettikten sonra, evlerine arka tarafından girmeyi tercih ederlerdi. Bu, onların hac mevsiminde tatbik ettikleri bir âdetti. Bunun uygun bir hareket olmadığı kendilerine bildirilmiş, evlere kapılarından girilmesinin münasip ve normal bir davranış olacağı beyan edilmiştir. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir. Acaba, ayın hilal şekillerinin sorulması ile evlere arkalarından girilmesi arasında ne gibi bir münâsebet vardır? İlk bakışta bunlar arasında sanki bir münâsebet yokmuş gibi gelebilmektedir. Aslında bunlar arasında çok sıkı bir

⁸⁸ Cürcani, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Matbaatü'l-Vehbiyyat, Kahire 1566, s. 23.

⁸⁹ Bakara, 2/189.

münâsebet bulunmaktadır. Evlere, kapıları dururken başka yerlerinden girmek nasıl uygun bir hareket değilse, kişinin kendisini ilgilendirmeyen ve hatta mahiyetini anlayamayacağı şeyleri sorarak aklını karıştırmaması da o kadar yersiz bir harekettir. İşte bu âyette, bu yanlış hareketlerden vazgeçilmesi ve doğrularının neler olduğu belirtildikten sonra, insanın asıl vazifesinin Allah'tan sakınması, yasaklarından kaçınması olduğu gösterilmiştir.⁹⁰ İşte yukarıdaki âyette hilalin şekillerinin, vakitlerin bilinmesine yaradığı, asıl sorulması gerekenin de bu olduğu, onların mahiyetini Hz. Peygamber'e sormanın uygun olmadığı kendilerine bildirilmiştir. Bu âyetin cümleleri arasında edebi sanatlardan uslûbü'l-hakîm sanatı mevcut olduğu görülmektedir.

Bu âyetin cümleleri arasında ilk bakışta bir münâsebetin olmadığı aklı gelebilir. Bu tenasübün bilinmemesi durumunda, haşa Allah Kelamı hakkında yanlış düşünceler, okuyucunun zihninde yer tutabilir. Bu tenasüb çeşidinin bilinmesi, yanlış anlamaları ortadan kaldırdığı gibi, âyette mündemic olan dakik manaların ortaya çıkmasına da vesile olmaktadır.

4. 1. 5. Tahallus التخلص

Tahallus kişinin içinde bulunduğu konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmesidir.⁹¹ Tahallus, dinleyicinin dikkatini konuya çekerek onun anlatılan konuya karşı ilgisini canlı tutma gayesiyle yapılır. İstidrâd ile tahallus birbirine benzemektedirler. Fakat tahallusta değiştirilen konuya dönülmediği halde istidradda ana konuya tekrar dönülmektedir. İbn Ebü'l-Esba' bu münâsebeste, beraatü't-tahallus; Suyutî de hüsnü't-tahallus diye bahsetmişlerdir.⁹²

وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ نَبَأٌ إِبْرَاهِيمَ ۖ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ

“Onlara İbrahim'in kıssasını anlat! İbrâhim, babasına ve ulusuna “nelere tapıyorsunuz?” demişti. Onlar: “Putlara tapıyoruz; onlarla ilgilenip duruyoruz” demişlerdi. İbrâhim: “Çağırduğunuz zaman sizi duyarlar mı ve size bir fayda ve zarar verirler mi?” demişti. Onlar: “Ancak, baba-

⁹⁰Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzili ve 'Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdul Mevcud ve Ali Muhammed Muavviz, Mısır: ts. I, 234.

⁹¹Zerkeşi, I, 43-46; Suyutî, II, 140.

⁹²Zerkeşi, I, 43-46; Suyutî, II, 140; Yılmaz, s. 20

larımızı da böyle yaparken bulduk⁹³ demişlerdi. Bu âyetlerde Hz. İbrahim'in kavmiyle olan diyalogu anlatılırken konu birden değiştirilerek, kâfirlerin ahirette azabı gördüklerinde *قُلُوا أَنْ لَنَا كَرَّةٌ فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* Ah keşke (dünyaya) bir kere daha dönebilsek de, müminlerden olabilseydik⁹⁴ diyerek iman etmek için dünyaya geri dönmelerini temenni etmelerinden bahsedilerek güzel bir tahallus yapılmıştır.⁹⁵

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“ Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”⁹⁶

Zerkeşi, yukarıdaki âyetin ifadeleri arasında birinden diğerine geçilerek yapılan tahallusları, tahallusun en güzel örneklerinden olduğunu belirtmiş, bu âyetin beş yerinde tahallus yapıldığını zikrederek bunları şu şekilde açıklamıştır: Cenab-ı Hakk, kelama öncelikle nur ve nurun temsili ile başlamış, sonra tahallus yoluyla bu konuyu bırakarak kandil ve kandilin özelliklerini belirtmiştir. Daha sonra ise, nur (kandil) ve zeytinyağından nasıl istifade edileceğine geri dönmüştür. Yukarıda bahsi geçen konular anlatıldıktan sonra bu konular tekrar terk edilmek suretiyle zeytin ağacı anlatılmaya başlanmıştır. Tekrar zeytin ağacının özellikleri terk edilerek zeytinyağının özelliklerini anlatmaya tahallus yoluyla geçilmiştir. Zeytin ağacının vasıfları da anlatılınca (yani zeytin ağacından elde edilen yağın) nurun ve onun artmasının izahına geçilmiştir. Son olarak da nurun artmasının izahından, Allah'ın hidâyet nimetini kullarından dilemiş olduğuna vereceğini beyan etmesine tahallus yoluyla geçilmiştir.⁹⁷

⁹³ Şuara, 26/69.

⁹⁴ Şuara, 26/102.

⁹⁵ Zerkeşi, 1, 44.

⁹⁶ Nur, 24/35.

⁹⁷ Zerkeşi, 1, 43.

Tahallusa şu âyet de güzel bir misal teşkil etmektedir.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (60) لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (61) أَدْنِكَ خَيْرٌ نَزُلًا أَمْ شَجَرَةً الرَّقُومِ

“Şüphesiz bu (cennetteki nimetlere ulaşmak) büyük bir başarıdır. Çalışanlar böylesi için çalışsınlar! Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?”⁹⁸ Allah önceki âyetlerde ihlaslı ve samimi kullarını ve onlar adına ahirette hazırlanmış nimetlerin özelliklerini belirtmiş, daha sonra konuyu tahallus yapmak suretiyle birden değiştirip zalimlerin vasıflarına ve onlar için hazırlanmış olan yiyeceğe çevirmiştir.

Yukardaki âyetlerde yapılmış olan tahallüs ile de, okuyucunun zihin dünyasına farklı pencereler açılarak, Allah Kelamının muhteva zenginliğinin anlaşılması sağlanmıştır. Bu edebi sanatın ortaya koymuş olduğu yorumlardan habersiz olarak bu âyetler okunduğunda, âyetler arası ilişki anlaşılmadığından dolayı, farklı konuların art arda gelmesine bir anlam verilemeyecek ve okuyucunun ruh dünyasında gelgitler yaşanacaktır. Bu tenasüb çeşidinin ortaya koymuş olduğu bu izahlar, muhatabın ruh dünyasını itminana kavuşturduğu gibi, Kur'ân'ın değişik konuları birbiri arkasında zikretmesinin sebebinin de anlaşılmasını sağlamaktadır.

4. 1. 6. İntikal الانتقال

Dinleyiciyi daha zinde tutmak için bir konudan başka konuya geçmeye intikal denir. İki konu, birbirinden “bu” anlamına gelen “هَذَا/haza” ismi işareti ile ayrılır. Bu tıpkı bir yazarın bir konudan diğerine geçerken “هَذَا/haza babu.../Bu bölümde şundan bahsediliyor” diye okuyucuyu bilgilendirmesine benzemektedir. İntikalle de konu değiştirilerek dinleyicinin uyarılması sağlanmış ve bu şekilde söyleneni daha iyi anlaması temin edilmiş olmaktadır. Sad Sûresinin 49. âyeti buna örnek teşkil etmektedir.

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ

“Bu bir öğüttür. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri akıbet vardır.” Zemahşerî bu âyetin tefsirinde; “Allah

⁹⁸ Saffât, 37/60-62.

önceki âyetlerde peygamberlerle ilgili bölümü anlatıp bu ilgili bölümü tamamlayınca bu âyetlerin akabinde başka bir konuya başlanıldığını ifade etmiştir. Bu konunun da cennet ve cehennem ehlinin özellikleri ve durumlarıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Zerkeşi, Suyutî ve Tehânevî gibi birçok âlim Zemahşeri'nin yapmış olduğu açıklamaya yakın bir açıklamada bulunmuşlardır. Genel kanaat olarak bir önceki âyette peygamberler ve ümmetlerinden bahsedildiği ve “Bu bir öğüttür” ifadesiyle de yeni bir konuya geçileceğini beyan etmişlerdir. Ayrıca Peygamberler ve ümmetlerinin durumlarının beyanından sonra cennet ve cehenneme girecek kişilerin ahvallerinden haber verildiğini ifade ederek bir konudan başka bir konuya intikalin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁰

Önceki altı âyette cennetlikler ve onlara hazırlanan nimetler anlatılıp bitirildiğinde, burası böyle denilerek birinci konu tamamlanarak ikinci konuya geçiş yapılmıştır. Burada da cehennem ve ehlinin durumlarından bahseden yeni bir konuya başlanılmıştır. Bu şekilde bir konudan diğerine geçmek çok etkili bir yöntemdir. Çünkü bu yöntemle muhatabın kulağı adeta çınlatırcasına: “*Bu böyle tamam mı, anlaşıldı değil mi? Şimdi diğer bir konuya geçiyoruz*” diyerek dinleyicinin dikkati toplanıp yeni anlatılacak konuya daha canlı bir şekilde dinlenmesi sağlanmış olmaktadır.

4. 1. 7. Hüsnü'l-Matlab حسن المطلب

Âyetler arasındaki münâsebet çeşitlerinden biri de hüsnü'l-matlabdır. “Kelamda bir mukaddime yapıldıktan sonra anlatılmak istenilenin asıl maksadı ifade etmek”¹⁰¹ diye tarif edilmiştir. Bunun en güzel misali, Fatiha Sûresinde müminlerin Allah'tan asıl istekleri olan “sırat-ı müstakime” ulaştırılmalarını bildirmeden إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahım!) *Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz*” diyerek, bunu asıl maksatlarına bir mukaddime yaptıkları bu âyette görülmektedir. Çünkü müminler öncelikle sadece Yüce Rablerine ibadet edip ve sadece kendisinden yardım isteyeceklerini ifade ettikten sonra, أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi dosdoğru yola ulaştır” diyerek asıl gayelerini Allah

⁹⁹Zemahşeri, IV, 100.

¹⁰⁰Zerkeşi, I, 146, Suyutî, II, 981, Tehânevî, I, 433.

¹⁰¹Tehânevî, I, 433.

Teâlâ’dan istemiş ve bu şekilde önceki ifadeyi asıl maksatlarına bir başlangıç yapmışlardır.

4. 1. 8. İhtiras احتراس

“ H-r-s” kökünden türemiş olan ihtiras sözlükte korumak anlamına gelmektedir. İstilahta ise, “kelamda asıl kast edilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle yanlış anlamayı gidermek için sözün ortasına veya sonuna, asıl manayı kast etmeye sevk edecek bir ifadenin ilave edilmesi” diye tarif edilmiştir.¹⁰² Böylelikle muhatapların sevk edilen sözü, yanlış anlama ihtimali ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu münâsebet, tekmil diye de isimlendirilmiştir.

Aşağıdaki âyet-i kerime tenasübün bu çeşidine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ
لَكَذِبُونَ

“Ey Muhammed! Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz”, derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına da şahitlik eder”¹⁰³

Âyetin başında münafıklar Allah Resulüne gelerek “Biz senin Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik ediyoruz” demişlerdir. Âyetin sonunda ise Allah, münafık olan kimselerin yalancı olduklarına şahitlik ettiğini belirtmiştir. Âyetin ortasındaki “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor” cümlesi olmasaydı, münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s) için söylemiş oldukları “Sen elbette Allah’ın Resulüsün” sözü de yalanlanmış olacaktı. İşte bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için Cenab-ı Hakk, “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁴ Şüphesiz Hz Muhammed (s.a.s.) Allah’ın elçisi ve Resulüdür. Bunda hiçbir müminin tereddüt içerisinde olması söz konusu değildir. Yüce Allah münafıkların sadece dilleriyle söyledikleri bu sözü, kalpleriyle tasdik ederek söylemediklerini bildiği için onların yalancı olduklarını açık bir şekilde beyan etmiştir.

¹⁰²Tehânevî, I, 433.

¹⁰³Münafıkun, 63/1.

¹⁰⁴Tehânevî, I,302.

4. 2. Âyet İçi Münâsebet

Kur'ân'ın lafzî yapısında muhatabı etkileyici bir ahenk mevcuttur. Bu ahenk bazen ses nizamında görülürken, bazen de lügavî güzellik yönüyle gözleri kamaştırır. Ses nizamıyla kastedilen, ondaki kelimelerin, harflerin, sükûn veya harekelerin, med veya kasırların dizilişinden ortaya çıkan, kulağa ve ruha hoş gelen muhteşem bir musikidir.¹⁰⁵ Bu iç musikî, Kur'ân'ın her âyetinin her bir kelimesinde mevcuttur.¹⁰⁶

Kur'ân'da kelimeleri meydana getiren harflerin dizilişinde ve kelimelerin sıralanışında harikulade bir uyum ve ahenk vardır ki, buna lügavî güzellik denilmektedir. İnsan, harfleri tabiî mahrecinden çıkarak Kur'ân okuyan bir zâtı dinlediğinde, âyetlerde bulunan kelime ve harflerin birbirlerine eklenmesindeki fonetik özellikten, sürekli yenilenen bir haz duyar. Bu kelimeleri oluşturan harflerin bazısının tok sesli, bazısının ıslık sesli, bir kısmının hafi, bir kısmının zahir, kimisinin hems, kimisinin cebr tarzında tecvid ilminde gruplandırılan harf nevilerinin art arda geldiğini¹⁰⁷ hayranlıkla müşahede eder. Bu şekilde Kur'ân'da, harfler ve harf sıfatlarının her biri, dakik bir ölçü ile en uygun yere yerleştirilmiştir ki, bütününde dinleyiciye hayranlık veren bir ses armonisi meydana gelmiştir. Şayet Kur'ân kelimelerini oluşturan harflerden biri düşürülse, yeri değiştirilse veya başka bir harf araya getirilirse apaçık bir bozukluk ve vezindeki ölçüde bir zayıflık olduğu hemen göze çarpar ve nağmelerdeki ses, kulaklardaki tatlı duygu, ifadelerdeki akıcılık, mahreçlerdeki fesahat, harflerdeki uyum ve bağlılık kaybolacaktır.¹⁰⁸

Kur'ân'da kelimeleri meydana getiren harflerin seçilişi ve seslerin tonu da, manayı çoğu kere aynıyle aksettirecek özellikte dizilmiştir. Mesela, غَلَاظٌ شِدَادٌ / “İri mi iri, çetin mi çetin”¹⁰⁹ ifadesinde, birinci kelime-
de iki tane kalın sıfatlı harf, ikinci kelime-
de ise, iki adet şiddet sıfatlı harf mevcuttur. Her iki kelimeyi meydana getiren kalın ve şiddet harfleri, adeta cehennemdeki görevli melekleri tasvir etmektedir. Aynı şekilde Cenab-ı Hakk, Hz. Musa ile kardeşi Harun'u Firavun'a gönderirken, “

¹⁰⁵ Bkz. Zerkani, II, 332.

¹⁰⁶ Subhi Salih, s. 334.

¹⁰⁷ Zerkani, II, 312.

¹⁰⁸ Rafi', s. 235.

¹⁰⁹ Tahrim, 66/5.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا *Ona varın da yumuşak dille konuşun*¹¹⁰ tavsiyesinde bulunmuştur. Bu ifade de, yumuşaklık tavsiye edilirken, yumuşaklık anlamına gelen لَيِّنًا / leyyin kelimesi seçilmiştir. Bu kelimeyi oluşturan, lam ve nun harflerinde izlak sıfatı vardır ki, bu da yumuşaklık, akıcılık anlamına gelmektedir.¹¹¹

Aynı şekilde âyetleri meydana getiren kelimelerin nazmında da, insanı hayrette bırakan bir âhenk ve uyum kendini göstermektedir. Bu kelimelerin yerleri değiştirildiğinde veya aynı anlamı taşıyan başka bir kelime kullanıldığında âyetin orjinal şeklindeki âhenk ve uyum varlığını kaybedecektir. Mesela şu âyet-i kerime de, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ *“Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik...”*¹¹² beş isim zikredilmiştir. Kelimeler arasında en hafif olanları, الدَّمُ - وَالْجَرَادُ - وَالطُّوفَانُ dir. En ağır olanları ise, الضَّفَادِعُ - الْقُمَّلُ dır. الطُّوفَانُ kelimesinde iki med harfi bulunduğundan telaffuzu dile kolay geldiği için bu kelime öne alınmıştır. Peşi sıra الْجَرَادُ kelimesi getirilmiştir ki, onda da aynı durum mevcuttur. Daha sonra da ses yönüyle en hafif ve dile en kolay gelen kelime önce gelmek şartıyla iki şiddetli kelime getirilmiştir. Bunlardan الْقُمَّلُ kelimesi ğunne sebebiyle takdim edilmiş; bilahare cümlenin sonunda. الدَّمُ kelimesi zikredilmiştir ki bu kelimedeki âyette sıralanan beş kelime içerisinde en hafifi ve harf sayısı en az olanıdır. Böylece dildeki telaffuz seri bir şekilde devam etmiş ve âyetin nazmındaki zevk, pürüzsüz bir şekilde akıp gitmiştir. Bununla da âyetin nazmındaki i'caz, mükemmel bir şekilde tamamlanmıştır. Eğer bu beş isimden birisinin yeri değiştirilirse nazımdaki bu fesahat kaybolup gidecektir.¹¹³

Gerek kelimeleri oluşturan harflerin ve gerekse âyetleri meydana getiren kelimelerin seçilişindeki son derece mükemmel uyum, ahenk ve anlam ilişkisi, Kur'ân'a has bir özelliktir. Bu özelliği sayesinde, dinleyiciler üzerinde, Kur'ân'ın dilini bilmese dahi derin bir etki bırakır. Bu

¹¹⁰ Taha, 20/44

¹¹¹ Necati Tetik, *Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 2011, s. 298.

¹¹² Araf, 7/133.

¹¹³ Rafi', s. 239.

etki sayesinde muhatapta bir usanç ve bıkkınlık meydana gelmeyecek sürekli dinleme arzusu uyandırır. Şâyet kelimelerdeki uyum, ahenk ve anlam ilişkisi gözetilmemiş, bir başka ifade ile bu harf ve kelimeler gelişi güzel dizilmiş olsalardı, şüphesiz O'nun bu özelliği (usanç ve bıkkınlık vermemesi) ortadan kalkacak ve dinleyiciler üzerinde fazla etkili olmayacaktı. İşte bu durum, yani, kelimelerin dizilişindeki akıl almaz bu ahenk, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu isbat eden en önemli delillerden biri olarak kabul edilmiştir.

4. 3. Âyetin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münâsebet

Bu münâsebet çeşidi, genellikle âyetin sonu ve fâsılasının, aynı âyetin başlangıcındaki ifadelerle meydana getirdiği uyum ve irtibatı ele almaktadır. Kelâmdaki cümleler arasında bir bütünlük sağlanabilmesi açısından, sözün sonunun başıyla uyum içerisinde olması gerekir ki, buna bedi' sanatında "teşabühü'l-etrafi"¹¹⁴ denilir. Âyetin takip ettiği manayla, âyetin baş tarafı ile son bulunduğu bitiş cümleleri ve fâsılalarının arasında son derece mükemmel bir münâsebet kurulmuştur. Âyet sonlarındaki fezlekelerin, kendilerinden önce bulunan âyetin metniyle kuvvetli bir ilgisi vardır. Sanki bitiş cümleleri ve fâsılalardan önce gelen kısım, bunlara bir giriş gibidir.¹¹⁵

Mesela; **وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ**

"Göklerde ve yerdeki her şey Allah'ındır. O dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."¹¹⁶ Bu âyet, öncesi için bir açıklama ve tamamlama mahiyetindedir.¹¹⁷ Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar gerek yaratılış gerekse mülk olarak sadece Allah'a aittir. Âyette önce hiç kimsenin onlarda hüküm tesirinin söz konusu olamayacağı ifade edildikten sonra, Allah Teâlâ'nın hikmet ve maslahatının gereği kimi dilerse onu bağışlayacağı ve kimi de dilerse

¹¹⁴Taftazânî, *Muhtasaru'l-Maanî*, s. 390; bkz. Yılmaz, Ali, *Fahruddin er-Râzi'nin et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncîâm, (Basılmamış Doktora Tezi)*, ATAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 1996, s. 34.

¹¹⁵Eroğlu, Ali, "Kur'an-ı Kerim'de Fasıla", ATAÜ F, Sayı: 10, Erzurum, 1991, s. 252-288.

¹¹⁶Ali İmran, 3/129.

¹¹⁷Ebussuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibi el-İmadî, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Halid Abdu'l-Gani Mahfuz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2010, II, 154.

kötü amelinden dolayı ona azab edeceği zikredilmiştir.¹¹⁸Âyetin nazm ve tertibinden Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini, ilahi rahmet ve mağfiretin Allah'ın zatının gereği, azabın ise asilerin kötülüklerinin gereği olduğu manalarını çıkarılmış, bu ilahi kelimadan “Allah'ın azab etmesinin zorunlu olmadığı, onun mağfiretinin tevbe ile kayıtlanamayacağı ve günahkâr kimseye mutlaka azab edilecektir” demenin yanlış olduğu hükmü çıkarılmıştır.

Âyetin sonunun **وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** “Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir” “fezlekesiyle sona ermesi ise, şöyle açıklanmıştır: “Âyette Allah'ın dilediğini bağışlayacağı, dilediğine de azab edeceği açıklandıktan sonra özellikle âyetin bitiş cümlesinde Allah'ın “bağışlayan ve merhamet eden” sıfatlarına vurgu yapılmış, O'nun “azab eden ve hesap soran” özelliklerine ise değinilmemiştir. Hâlbuki bu fasılanın öncesine göre böyle bir sonuç, ihtimal dâhilinde idi. Bu durum, Allah'ın “rahmet ve mağfiretinin” ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.¹¹⁹

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹²⁰

Bu âyette yenilmesi yasak olan yiyecekler sayıldıktan sonra Allah'ın Ğafur/çok merhametli ve Rahim/günahları çok bağışlayan olduğu ifade edilmiştir. Bu âyetin baş tarafı ile sonu arasında mükemmel bir münâsebet bağı kurulmuştur. Şöyle ki, şayet bir kul herhangi bir şekilde haram kılınan şeylerden birisini yemek suretiyle, Allah'ın emrine muhalefet ettiğinde, O'nun, asiler için çok merhametli ve günahları çok bağışlayan olduğu bildirilmiş,¹²¹ bu şekilde günahkârların Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi hatırlatılmıştır. Veya âyetin başında sayılan yenilmesi yasak olan yiyeceklerden herhangi birisini yemek suretiyle günah işlerseniz, Allah affedicidir. Bunları mecbur kalma durumunda

¹¹⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, I, 154.

¹¹⁹ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, II, 154.

¹²⁰ Bakara 2/173.

¹²¹ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I, 491.

yemenize ruhsat vermek/müsaade etmek suretiyle de, size karşı çok merhametlidir.¹²²

Bu şekilde âyetin başında haram yiyecekler sayılmış ve ardından Allah'ın Ğafur ve Rahim isimleri art arda getirilmiştir. Ğafur ismiyle haram şeyleri irtikab edenleri bağışlayacağı vurgulanmış; Rahim ismiyle de mecburiyet durumunda bunların yenilmesine izin verildiğini belirtmiş ve kullarına karşı çok merhametli olduğu bildirilmiştir. Bir başka ifade ile Ğafur ismi ile günahkârlara, Rahim ismiyle de muztarlara/çaresiz kalmış olanlara işaret edilmiştir.

Sonuç

Kur'ân İlimleri, onu en güzel şekilde açıklanıp yorumlanmasını gaye edinmiştir. Kur'ân'ın mucizeliğini ortaya koyan ilim dallarından birisi de "Âyet ve Sûreler Arası Münâsebet" konusudur. Bu konuda her ne kadar, bazı usûl ve esaslar belirlenmiş olsa da, âyetler ve sûreler arasındaki bağı kurmanın zorluğu münasebetiyle, müfessirler ilk dönemlerde bu konuya fazla ilgi duymamışlardır.

Kur'ân'ın i'cazından bahseden müfessirler, onun fesahat ve belâğatın zirvesinde olduğunu zikretmişlerdir. Fesahat ve belâğatın bütün yönlerini ihtiva eden Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri arasında, lâfız bakımından bir ahenk ve anlam bakımından bir bütünlüğün bulunduğu da ortaya koymuşlardır. Bu cümleden olarak Tefsir İlminin içerisinde Hicri 4. Asırdan itibaren "*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*" ilmi, ayrı bir dal olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak Ebu Bekr en-Nisabûri ve Zemaşerî ile tefsire giren bu ilim, Fahreddin Razî ile daha bir belirginlik kazanmıştır. Hicrî 9. asrın ortalarında Bikaî ve Suyutî'nin bu konuyla ilgili müstakil eserleri ile de gerçek hüviyetine kavuşmuş olan bu ilim, özellikle yakın dönem müfessirlerinin üzerinde durduğu önemli bir konu olarak yerini almış ve Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında en önemli bir asıl olarak kabul edilmiştir.

Biz de bu çalışmada "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet" konusunun bir alt başlığı olan, "Âyetler Arası Münâsebet" konusunu incele-

¹²² Beydavi, Ömer b. Muhammed eş-Şirâzi, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Me'raşlı), Turasi'l-Arabiyye, Beyrut: 1418, I, 119.

dik. Münâsebet kavramının anlamı başta olmak üzere, bu ilmin tarih-çesi ve önemi hakkında bilgiler verdik. Kur'ân'ın i'caz vecihlerini göstermeğe gayret eden mezkûr müfessirlerin, tefsirlerinde bu konuyu ele alarak Kur'ân'ın çok ince ve dakik manalarının ortaya çıkarılmasına katkıda bulduklarını tesbit ettik. Âyetler arasındaki tenasübü tesbit etmeğe katkı sağlayan; *Tanzir*, *Mudadde*, *İstidrad*, *Uslubü'l-Hakim*, *Tahallus*, *İntikal*, *Hüsnu'l-Matlab* ve *İhtiras* gibi "Münâsebet Çeşitleri" ni açıklayarak, bunları âyetlerden misaller getirmek suretiyle Kur'ân'daki varlığını göstermeğe gayret ettik. Bunun yanında âyetlerin kelimelerini meydana getiren harfler arasındaki akıl almaz arasındaki ahenk ve uyumu örneklerle ortaya koyarak, bununla Kur'ân'ın Allah Kelamı olduğunu isbat etmeğe çalıştık. Aynı şekilde âyetleri oluşturan kelimeler arasındaki son derece mükemmel insicamı da göstermek suretiyle Kur'ân'ın asla bir beşer sözü olamayacağını göstermeğe çalıştık.

Çalışmanın sonunda "Âyetler Arası Münâsebet" konusuna ehemmiyet veren müfessirlerin açıklamış oldukları bu tenasüb sanatlarından habersiz olarak yapılan yorumlar ile Kur'ân'ın çok ince dakik anlamlarının ortaya çıkarılamayacağını tesbit ettik. Ayrıca bu tenasübler gösterilmeden yapılan yorumların, okuyucunun yanlış anlamalarına meydan verebileceğine dikkat çektik. Bütün bu gerekçeler dolayısıyla Kur'ân'ın muhataplarına vermek istediği mesajın, daha iyi anlaşılması ve okuyucunun zihin dünyasında bir takım istifhamların giderilmesi için, müfessirlerin eserlerinde bu konu üzerinde de titizlikle durmaları gerektiğini göstermeğe çalıştık.

Kaynakça

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınlan, 1993.

Alûsî, Şihabüddin Muhammed b. Abdillâh *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari, Dar Kütübü'l-İmiyye, Beyrut: 1415.

Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul: 1304/1897.

Beydavî, Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Me'raşli), Turasi'l Arabiyye, Beyrut: 1418.

Bikaî, Burhanuddin b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l-Ayâti ve's-Süver*, Haydarabat: 1966-1979.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: 1973.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1985.

Cevheri, İsmail b, Hammâd, *es-Sıhah Tacu'l-Lûgati ve Sıhahû'l Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Mısır: Daru'l-Kütübi'l-Arab, 1377.

Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyyat, 1566.

Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut: 1407/1987.

Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Trc. Suat Yıldırım), Işık Yay, İzmir: 1994.

Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni, *el-Külliyat*, nşr: Adnan Derviş, Beyrut: 1412/1992.

Ebü Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan: 1413/1993.

Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî, *İrşâdu'l-Aklî's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Halid Abdu'l-Gani Mahfuz, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Ekin, Yunus, *Ebussuûd Tefsirinde Siyakın Yeri*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2012.

Eroğlu, Ali, *"Kur'ân-ı Kerim'de Fasıla"*, ATAÜİ F, Sayı: 10, Erzurum: 1991.

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: 1993.

İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüğa*, Mısır: 1969.

İbn Zübeyir, Ebu Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnatî, *el-Burhan fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Şabanî), 1410/1990.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut: 1968.

Kâfiyecî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kita-bü't-Teysir fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, Nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: AÜİFY. tsz.

Kara, Necati, *Bikai ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yayınlan, Van: 1995.

Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul: 1995.

Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, Trc. Süleyman Ateş, Hilal Yay, Ankara: 1387/1967.

Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1411/1990.

Müslim, Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, Trc. Salih Özer, Ankara: Fecr Yayınları, 1993.

Tetik, Necati, Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 2011.

Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîrû'l-Kebîr=Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut: 1420.

Sa'idî, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fennîyyu fi'l-Kur'ân*, Mısır: ts.

Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul: 1981.

Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *Tenasübü'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*, (Thk, Abdulkadir Ahmet Ata), Beyrut, 1406/1986.

-----, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul: 1398/1978.

Tahanevî, Muhammed Ali el-Farukî, *Kitabu Keşşafı İstalahi'l-Fünun*, Tahran: 1967.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul: 1992.

Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum: 1977.

Yılmaz, Ali, *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncicâm*, Doktora Tezi, Erzurum: ATAÜ.

Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Yılmaz, Mehmet Faik, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Zebidî, Muhibüddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cû'l-Arûs*, Mısır: 1306/1888.

Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Behadır, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut: 1376/1957.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzili ve 'Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Ahmed Abdul Mecud ve Ali Muhammed Muavviz, Mısır: ts.